

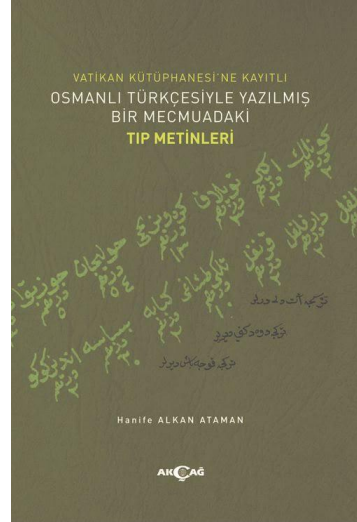
Bitig Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Bahar 2026 / 1: 97-101.

***Hanife Alkan Ataman. Vatikan Kütüphanesi'ne Kayıtlı
Osmanlı Türkçesiyle Yazılmış Bir Mecmuadaki Tıp Metinleri.
Ankara: Akçağ Yayınları ISBN: 978-605-34-2839-8, 2023.***

Gülfer BULUT KARA*

Hanife Alkan Ataman tarafından yazılan *Vatikan Kütüphanesi'ne Kayıtlı Osmanlı Türkçesiyle Yazılmış Bir Mecmuadaki Tıp Metinleri* adlı eser, Türk tarihinde Selçuklu ve Osmanlı döneminde kaleme alınmış el yazması bir tıp mecmuasının dil özelliklerinin yanı sıra söz varlığının da belirlenip ortaya konulmasını amaçlamıştır.

Eserin Vatikan Kütüphanesi'nde Vat. turc. 423 numarada kayıtlı olup dört tıp ve bir kıyafetnâme metninden oluşan mecmua niteliğinde olduğu dile getirilmiştir. Yazmada yer alan üç tıp metninde adı, yazarı, müstensihî ve istinsah tarihi gibi bilgilerin yer almadığı ifade edilmiştir. Yazmanın Arap harfleriyle ve düz nesih şeklinde yazıldığı, kitabın kapağının şemseli ve köşebentli, renginin vişneçürüğü olduğu ve metnin başında serlevha, sayfa kenarlarında cetvel bulunmadığı belirtilmiştir. Metnin tek kişi tarafından siyah mürekkeple yazıldığı, ayrıca eserde yer alan bazı başlıkların ve açıklamaları yapılan bitki, hayvan, maden, taş, element gibi tür adlarının üstlerinin çizildiği söylenmiştir. Kütüphane sayfasında esere ait 128 adet dijital kayıt bulunduğu, bu çalışmayı oluşturan tıp metinlerinin 8a-54b arasındaki toplam 46 varaktan meydana geldiği vurgulanmıştır. Yazma eserin genel olarak 18-23 satır olduğuna, ilk sayfasında kütüphanenin amblemi ile kitabın kayıt numarasının

* Doktorant, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Programı, Eskişehir (Türkiye). E-posta: gulfer.bulutozdemir@gmail.com / ORCID: 0000-0001-6671-9841.

bulunduğuna ve eserin devamının ön ve arka kapak görüntülerini barındırdığına değinilmiştir. Yazmanın 8a ile başlayan sayfasının altına sayfa numarasının “1” şeklinde sonradan ilave edildiği tespit edilmiştir. Birçok varığın sol alt köşesine bir sonraki varığın ilk sözcüğünün yazıldığı, varak kenarlarında satır başındaki ya da sonundaki sözcüklerin kenarında bazı sözcük ve cümlelerin de bulunduğu belirtilmiştir. İlgili çalışma, üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm “Giriş” (s. 1-2), “İslamiyet Sonrası Türk Tıbbı ve Eski Oğuz Türkçesiyle Yazılmış Başlıca Tıp Kitapları” (s. 2-7), “Eserin Konusu ve Kapsamı” (s. 7-15), “Eserin İmla ve Ses Bilgisi Özellikleri” (s. 15-19), “Eserin Şekil Bilgisi Özellikleri” (s. 19-21), “Eserin Söz Varlığı” (s. 21-22), “Yöntem” (s. 22-25) başlıklarını taşır. Çalışmanın ikinci bölümünü “Yazı Çevrimli Metin” (s. 25-71), üçüncü bölümünü “Dizin” (s. 71-198) kısmı teşkil eder.

Eski çağlardan itibaren ilim sahibi kişiler, hastalıkların tedavi yöntemlerini ve hastalıklardan korunma yollarını araştırmışlar, bunun sonucunda hastalıklara yakalanmamak için alınabilecek tedbirler ve hastalıkların tedavisi konularında kendi deneyim ve görüşlerini kaleme almışlardır. Ayrıca konuyla ilgili bilgi sahibi âlimlerin görüş ve tavsiyelerini yazdıkları pek çok tıp metni mevcuttur. Bunlardan Şerefeddin Sabuncuoğlu’nun *Cerrâhiyyetü’l-Hâniyye*’si, 1465 yılında kaleme alınmış ilk resimli Türkçe tıp metnidir. Üç nüshaya sahip olan eser, cerrahi aletler hakkında bilgi verir. Böylelikle söz varlığı açısından da diğer tıp metinlerinden ayrılır. *Mücerrebname*, yazarın gözlem ve uygulamalarından yararlanılarak XV. yüzyılda kaleme alınmış bir tıp metnidir. *Akrabâdîn Tercümesi* olarak da bilinen *Kitâb-ı Akrabâdîn* adlı eserde hastalıkların tedavisi için önerilen karışımların hazırlanma şekilleri ve kullanılma zamanları anlatılır. Bahsi geçen eserler, tıp metinleri arasında önem arz eder. Tanıtılan bu eser dışında yapılan literatür araştırması sonucunda farklı tıp metinlerinin konu edildiği makale, kitap ve tez çalışmalarının olduğu görülür. İlgili bazı kaynaklar şunlardır: Betül Özcan (2023) “Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Bir Tıp Metni: Manzûme-i Tıbb”, Elif Gizem Karaoğlu Kirenli (2024) “Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Tıp Metinleri ve Bu Metinlerle İlgili Yapılan Çalışmalar”, Başak Yağız (2025) “Eski Anadolu Türkçesi Tıp Metinlerine Göre Baş Ağrısının Tedavisinde Kullanılan İlaçlar”, Ahmet Turan Doğan (2014) “Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Bir Tıp Metni ‘Kitâbu Tıbbü’l Hikmet’, Aslı Aytaç (2022) “Manzum Bir Tıp Metni Örneğinde Tıp ve Halk Hekimliği Unsurlarının İncelenmesi”; Meryem Arslan (2020) *Klasik Türkçe Tıp Metinlerinde Gerekliklik ve Yükümlülük Kipliği*, Zafer Önler (2020) *Tarihsel Tıp Metinleri Sözlüğü*, Nuray Demir Öztürk (2021) *Eski Anadolu Türkçesindeki Tıp Metinlerindeki Arapça Alıntı Kelimeler*.

Kitabın “**Giriş**” bölümünde (s. 1-2); tıp ilminin tarihine kısaca değinilir. Bölümün devamında “İslamiyet Sonrası Türk Tıbbı ve Eski Oğuz Türkçesiyle Yazılmış Başlıca Tıp Kitapları”, “Eserin Konusu ve Kapsamı”, “Eserin İmla ve Ses Bilgisi Özellikleri”, “Eserin Şekil Bilgisi Özellikleri, Eserin Söz Varlığı”, “Yöntem” olmak üzere altı alt başlık yer alır.

“**İslamiyet Sonrası Türk Tıbbı ve Eski Oğuz Türkçesiyle Yazılmış Başlıca Tıp Kitapları**” adlı bölümde (s. 2-7), dönem hakkında bilgi verilip başlıca tıp kitapları olan Hekim Bereket’in *Hulâsatü’t-Tıbb*, Anadolu’da yazılmış Türkçe ilk tıp kitabı olduğu düşünülen *Tuhfe-i Mübârizî*, XIII. yüzyılın botanik bilginlerinden İbn-i Baytar’ın eserinin çevirisi olan *Müfredât-ı İbn Baytâr*, İshak bin Murad tarafından

1390'da Türkçe kaleme alınan ve yazılış tarihi bilinen ilk telif eser Edviye-i Müfrede, Ali bin Abbas'ın Mecusi'nin Kâmilü's-Sinâ'atü't-Tıbbiye adlı eserinin hastalıklarla ilgili bölümünün tercümesini yaptığı Kâmilü's-Sinâ gibi birçok tıp metni ile ilgili açıklama yapılmıştır.

“Eserin Konusu ve Kapsamı” başlığı altında (s. 7-15), çalışmanın ana temasını oluşturan yazma eserin özellikleri yer alır. İlgili özelliklerin yanı sıra çeşitli macun, şerbet, hap, yağ ve tütsü karışımları gibi metnin muhtevasına dair bilgilere de yer verilmiştir. Yazma eser, 8a'da Besmele ile başlamış, devamında Allah'a ve Hazreti Muhammed'e övgüler sıralanarak yazarın metni oluşturma amacı belirtilmiştir. Eserde yer alan bütün tariflerin tekrar tekrar tecrübe edildiği ve yapılan gözlemler sonucunda yararlı olduğu kanaatine varıldığı ifade edilmiştir. Tariflerde kullanılan bitki ve maden gibi diğer malzemelerin ne kadar kullanılacağı ile ilgili bilgiler de yer alır. Eserin geneline bakıldığında elde edilen macun ve hapların çoğundan birden fazla hastalığın tedavisinde yararlanılacağı belirtilmiştir. Metnin Besmele ile başlaması ile metin içinde yer alan dualar ve kalıp ifadelerden yola çıkarak eserin İslami çevreye ait olduğu bilgisi de bu bölümde dile getirilmiştir. Dönemin diğer tıp metinleriyle karşılaştırıldığında bu metinlerde başla ilgili hastalıklardan ayakla ilgili hastalıklara doğru bir sıralama takip edildiği görülmekle birlikte eldeki yazmada böyle bir düzenin olmadığı belirtilmiştir. Metinde bel ağrısı, bel soğukluğu, sancı, tatar kurdu, idrar yolu, bağırsak, rahim, mide, kalp, basur, akciğer, boğaz, cilt, saç, kaş, kirpik, mayasıl, ağız, ses telleri, diş, göz, kulak, beyin, frengi hastalıkları gibi insanlarda görülebilen neredeyse bütün hastalıklardan ve bu hastalıkların tedavilerinden bahsedildiği vurgulanmıştır. Ayrıca eserde çok sayıda yakı ve merhem bileşimleri, şuruplar gibi birçok önemli tedavi malzemesinin yapımının ve iyi geldiği hastalıkların anlatıldığı haber? verilmiştir. Bölümün sonunda eserin tıp tarihi ve halk hekimliği alanındaki kıymeti vurgulanarak bu tür eserlerde yer alan halk hekimliği örneği sayılabilecek uygulamalarla modern tıp yöntemlerinin karşılaştırmalı ele alınmasının iki alanın da benzer ve farklı yönlerinin ortaya konulması bakımından önem taşıdığı dile getirilmiştir.

“Eserin İmla ve Ses Bilgisi Özellikleri” bölümünde (s. 15-19), yazmanın Eski Oğuz Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi imla özellikleri taşıyan diğer metinlerle uygunluk gösterdiği ifade edilmiştir. Ünlülerin yazımı konusunda diğer dönem eserlerinde olduğu gibi yerleşik bir sistemin olmadığı belirtilerek a ünlüsünün söz başında ¹ ve ² e ünlüsünün ise ¹ ile gösterildiğine, bazı sözcüklerde söz başı a ünlüsünün ³ “aç” sözcüğünde olduğu gibi iki şekilde kullanımının olduğuna yer verilmiştir. Sözcüklerde ünlü uzunluklarını göstermek için sadece elif (l) harfinin kullanıldığı vurgulanmıştır. Ayrıca Türkiye Türkçesine geçmiş olan “fayda” gibi bazı sözcüklerin imlalarının tutarsız olduğu dile getirilmiştir. Çoğu yerde aslı biçimde fa'ide (5a/13, 9a/17, 26b/18, 29b/9) şeklinde yazılan sözcüğün bazı yerlerde farklı biçimde yazıldığına işaret edilmiştir. Türkçe sözcüklerde söz başı ⁴ i ünlüleri ⁵ “iri”, ⁶ “içinde” örneklerindeki gibi çoğunlukla elif (l) ve y (y) harflerinin bir arada kullanılarak yazıldığı belirtilmiştir. Ancak metin içinde ⁷ جفته “çıkana” sözcüğü biçiminde bazı sözcüklerde ünlü harflerin hiç gösterilmediği örneklerin de varlığından söz edilmiştir. ⁸ كچه “gêce” örneğinde olduğu üzere metinde kapalı ê kullanımının da ⁹ y harfiyle işaretlendiği sözcüklerin yanı sıra ¹⁰ درلر “derler” örneğinde görüldüğü gibi bazı sözcüklerde ise ünlü harfin yazılmadığına dikkat çekilmiştir.

“**Eserin Şekil Bilgisi Özellikleri**” bölümünde (s. 19-21), yazma eserin şekil özelliklerinin dönemin diğer metinleriyle örtüştüğü belirtilmiştir. Eski Oğuz Türkçesinde bildirme eklerinin ve 2. çokluk şahıs emir çekimlerinin yuvarlak ünlülü olduğu bilinmekte olup yazma eserde ise مقوید و مجرید “muḳavvîdûr ve mücerrebûdûr” örneklerinde görüldüğü üzere belirtilen eklerin yuvarlak olduğuna dair bir ibarenin olmadığı ifade edilmiştir. Metin içinde yer alan birçok sözcüğün ve ekin yazımında ünlü sesler kullanılmamış olsa da metnin diğer hususları Eski Oğuz Türkçesi özellikleri taşıdığı için ilgili sözcüklerin de dönem nitelikleri göz önünde bulundurularak yuvarlak okunduğu belirtilmiştir. Çalışmanın devamında قرنه “ḳarına” örneğindeki gibi vasıta hâli ekinin nun (ن) ile biten sözcüklerden sonra +nA şeklinde olduğundan söz edilmiştir. Osmanlı Türkçesi imla geleneğinde ise yönelme hâl ekinin güzel he (ه) ile gösterildiğinden bahsedilmiş; fakat metinde ایدر بیان معجلرا “ma‘cûnlara beyân eder” örneğine göre yönelme hâli ekinin elif (ل) ile işaretlendiği üzerinde durulmuştur. Bu bölümde yukarıda bahsedilen bazı biçim farklılıklarından hareketle dönemin şekil bilgisi özelliklerinin ayırt edici unsurları ele alınarak metinden örnekler gösterilmiştir.

“**Eserin Söz Varlığı**” bölümünde (s. 21-22), metinde yer alan birçok tıp teriminin kökeninin Arapça ve Farsça olduğu vurgulanırken az sayıda da olsa Rumca ve Batı dilleri kaynaklı terimlere de rastlandığı belirtilmiştir. Eser içinde özellikle *baş*, *göz*, *kol*, *bacak* gibi temel organ adlarının Türkçe karşılıklarının tercih edildiği söylenmiştir. Günümüz Türkçesinde *menekşe* şeklinde olan sözcüğün metinde *benefşe* şeklinde yazıldığı görülmüştür. Buradan hareketle eserin içinde geçen bazı sözcüklerin orijinallerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

“**Yöntem**” bölümü (s. 22-25), çalışmanın kurgusunun yapıldığı kısımdır. Çalışmada yer alan “Giriş”, “Yazı Çevrimli Metin”, “Dizin” ve “Kaynakça” bölümlerinin içeriklerinden burada tekrar bahsedilerek incelemenin ana hatları ortaya koyulmuştur.

“**Yazı Çevrimli Metin**” bölümü (s. 25-71) çalışmanın ikinci kısmını oluşturmaktadır. Burada el yazması metnin transkripsiyon alfabesine aktarılmış şekli bulunur. [8a] numarasıyla başlayan metin [54b] ile sonlanmıştır. Metin içinde yer alan tedavi başlıkları koyu renkle belirtilmiştir.

“**Dizin**” (s. 71-198), eserin üçüncü bölümüdür. Burada alfabetik olarak sıralanan sözcüklerin anlamları verilerek gramatikal olarak ayırımlarının da yapıldığı görülür. Ayrıca sözcüklerin hangi dile ait oldukları da verilmiştir. Eserin sonuna “Kaynakça” eklenmiştir.

Vatikan Kütüphanesi’ne Kayıtlı Osmanlı Türkçesiyle Yazılmış Bir Mecmuadaki Tıp Metinleri adlı eserde, Anadolu’da kaleme alınmış Hekim Bereket *Tuhfe-i Mübarizî*, *Hulâsatu’t- Tibb*, İbn Baytâr *Müfredât-ı İbn Baytâr*, İshak bin Murad *Edviye-i Müfred*e gibi birçok eser incelenerek konuyla ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. Çalışmanın ana konusunu oluşturan el yazması eser, Arap harfli metinden transkripsiyon alfabesi yoluyla Latin harflerine aktarılmıştır. Çalışmada, metnin dönemin diğer metinleriyle çoğunlukla aynı dil ve imla hususiyetleri gösterdiği belirtilmiş, bundan dolayı metin içindeki ayırt edici unsurlar vurgulanmıştır. Eserdeki söz varlığının büyük bir çoğunluğunun yabancı sözcüklerden oluştuğu ifade edilmiş olsa da *baş*, *göz*, *kol*, *bacak* gibi bazı organ adlarının Türkçe karşılıklarının

kullanıldığı belirtilmiştir. Kitabın sonunda gramatikal dizin yapılarak sözcüklerin anlamları da verilmiştir. Böylelikle Eski Oğuz Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış Arap harfli bir tıp metninin Latin harflerine aktarımı sağlanarak dil özelliklerinin yanı sıra söz varlığı da tespit edilmiştir. Eser, sadece Türk dili alanında değil, özellikle metinde yer alan birçok hastalık ve bu hastalıkların nasıl tedavi edileceği hakkında bilgilerle tıp alanına katkı sunarken eserdeki macun ve ilaç yapımlarının ayrıntılı anlatımıyla Fen bilimleri alanına da ışık tutmaktadır.

Kaynakça

- Alkan Ataman, H. (2023). *Vatikan Kütüphanesi'ne Kayıtlı Osmanlı Türkçesiyle Yazılmış Bir Mecmuadaki Tıp Metinleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Arslan, M. (2020). *Klasik Türkçe Tıp Metinlerinde Gerekliklik ve Yükümlülük Kipliği*. Ankara: Sonçağ Yayınları.
- Aytaç, A. (2022). “Manzum Bir Tıp Metni Örneğinde Tıp ve Halk Hekimliği Unsurlarının İncelenmesi”. *Milli Folklor*. 17 (135): 46-41.
- Demir Öztürk, N. (2021). *Eski Anadolu Türkçesindeki Tıp Metinlerindeki Arapça Alıntı Kelimeler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Doğan, A. T. (2014). “Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Bir Tıp Metni Kitâbu Tıbbü'l Hikmet”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 7 (29): 312-318.
- Karaoğlu Kirenli, E. G. (2024). “Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Tıp Metinleri ve Bu Metinlerle İlgili Yapılan Çalışmalar”. *Medieval Turkic Medicine and Heritage: Past and Present, Research Problems Tam Metin Bildiri Kitabı* (22 Mayıs 2024). Bakü – Azerbaycan: 96-119.
- Önler, Z. (2020). *Tarihsel Tıp Metinleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özcan, B. (2023). “Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Bir Tıp Metni: Manzûme-i Tıbb”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – BELLETEN*. 75: 151-180.
- Yağız, B. (2025). “Eski Anadolu Türkçesi Tıp Metinlerine Göre Baş Ağrısının Tedavisinde Kullanılan İlaçlar”. *Zemin Edebiyat Dil ve Kültür Araştırmaları*. 9 (1): 128-157.